
Az emberi agy és a benne lejátszódó folyamatok újkeletű megismerését az emberiség arra használhatja fel, hogy új fejezetet nyisson az emberi kultúra és kreativitás területén, de a békés, együttműködésre törekvő élet megteremtésében is. Remélem és optimista vagyok abban a tekintetben, hogy az idegtudomány által felszínre hozott ismereteket a jövőben nem rossz célokra, hanem valamilyen-nyünk felvilágosodására és javára fogják felhasználni.

(Fordította: *Sperlágh Sándor*)

Andorka Rudolf

A tudomány az emberiség szolgálatában

Problémák és feladatok a rendszerváltozás után

Előadásomban a megadott témát kissé leszűkitem: elsősorban a mai Magyarországról és elsősorban a magyarországi társadalomtudományok problémáiról és feladatairól fogok beszélni, mert ezeket ismerem. Remélem azonban, hogy megállapításaim és következtetéseim érdekesek lesznek külföldi tudósok és más tudományos diszciplínák képviselői számára is. Előadásom első részében röviden foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy szolgálta-e a magyar társadalomtudomány az emberiségnek, a magyar társadalomnak az előmenetelét a rendszerváltozás előtti korszakban. Ennek tárgyilagos látása ugyanis szükséges ahhoz, hogy a mai problémákat világosan ítélhessük meg. Ezt követően a magyar tudományos kutatás jelenlegi súlyos problémáiról fogok néhány tényt ismertetni. A harmadik részben arról adom elő gondolataimat, hogy mindezen nehézségek ellenére a magyar társadalomtudományok előtt milyen hatalmas és izgalmas kihívások állnak a mai Magyarországon. Végül egy, a mai Magyarországon különösen égető problémáról, a társadalomtudományi kutatás és a politika viszonyáról vetek fel néhány gondolatot vagy inkább dilemmát.

A magyarországi társadalomtudományok a szocialista korszakban

Előljáróban tisztázni kívánom, hogy *miért nevezem az 1947 és 1989 közötti korszakot szocialistának*. Ennek egyszerű oka, hogy maga a rendszer ezt az ön-definíciót használta és hogy a hosszú és pontos tudományos definíció helyett

egyszerűbb a „szocialista” jelzőt használni. Ha tudományos pontossággal kívánjuk a korszakot definiálni, akkor azt mondhatjuk, hogy a gazdaság túlnyomó részében a termelőeszközök állami (vagy szövetkezeti) tulajdonban voltak, a gazdasági folyamatokat messzemenően meghatározták a központi gazdasági tervek és az ezekből következő utasítások, a politikai rendszert kezdetben a totalitarizmus, később némi ingadozásokkal a szelidülő autoritarizmus irányába való fejlődés jellemezte, és mind a gazdasági, mind a politikai rendszer egy sajátosan messiánisztikus, a tévedhetetlenség és felsőbbrendűség tudatán alapuló marxista—leninista ideológián alapult (Kornai, 1993). A nyugati szakirodalomban ezt a rendszert sok esetben — így Kornai könyve angol nyelvű kiadásának címében is — „kommunistának” nevezik. A „szocialista” elnevezés használatával azonban nem akarom azt sugallni, hogy ez a rendszer valóban szocialista volt, vagyis megfelelt azoknak az ideáloknak, amelyeket a szocialista mozgalom születése idején vallott, és abban a kérdésben sem kívánok állást foglalni, hogy megvalósítható-e valamilyen másfajta — demokratikus, a szabadságjogokat tiszteletben tartó és gazdaságilag hatékony — szocializmus.

A magyarországi szocialista rendszernek egyik különleges — más szocialista országoktól erősen különböző és tulajdonképpen történeti kutatásokkal eddig teljesen meg nem magyarázott — sajátossága volt, hogy a kudarcba fulladt 1953-as reformkísérlet és a vérbefojtott 1956-os forradalom után, az 1960-as évek közepétől megindult egy bizonytalan és a „két lépés előre, egy lépés hátra” képpel jellemezhető *változási folyamat a piacgazdaság fokozatos térhódítása és a politikai viszonyok liberalizálódása* irányába. Ez a magyar társadalomtudósok többsége körében azt a reményt ébresztette, hogy előmozdíthatják a rendszernek a gazdasági hatékonyság és a demokratizálódás irányába történő fejlődését. Ténylegesen megvolt a lehetőség arra, hogy a gazdaság és társadalom tényeit feltáró kutatási eredmények szülessenek és hogy a társadalomtudósok részéről reformjavaslatok szülessenek. Ezek a tényfeltáró publikációk azonban — Szalai Sándor szociológus akadémikus híres, szellemes megfogalmazása szerint — három kérdést nem érinthettek: 1. nem vonhatták kétségbe a marxizmus—leninizmus abszolút igazságát, 2. nem vonhatták kétségbe a magyarországi rendszer szocialista jellegét, ezen belül nem kérdőjelezheték a párt abszolút uralmát, 3. nem bírálhatták a Szovjetuniót. Ugyanakkor nem volt abszolút követelmény (legfeljebb a szakmai előrehaladást elősegítő taktika) a marxizmus—leninizmus, a szocializmus és a Szovjetunió mellett hitet tenni.

Ezen politikai korlátok keretei között a magyar társadalomtudományok számos — szerintem nagyon értékes — tudományos teljesítményt értek el, többek között:

1. kimutatták, hogy a központi tervutasításokon és a termelőeszközök állami tulajdonán alapuló gazdasági rendszer *nem képes hatékonyan működni* (Kornai, 1980);

2. kimutatták, hogy Magyarországon létezik szegénység (Bóhm, 1981), nem jelentéktelen *társadalmi egyenlőtlenségek vannak* (Ferge, 1969), a társadalmi mobilitás esélyeinek különbségei alig különböznek a nyugat-európai országokban és Amerikában megfigyelt esélyegyenlőtlenségektől (Andorka, 1982);

3. a felnőtt korosztályoknak, különösen a *férfiaknak a halandósága* az 1960-as évek közepe óta megdöbbentően romlott (Józan, 1988), és ebben nem jelentéktelen szerepet játszott az egészségügyi ellátás rossz működése (Losonczy, 1986);

4. az *öngyilkosság, az alkoholfogyasztással kapcsolatos problémák és a lelki betegségek* folyamatosan nőttek és igen magas szintet értek el az 1980-as évekre (Andorka et al. 1986; Kopp, Skrabski, 1992).

Azt mindenesetre elmondhatjuk, hogy a magyar társadalomtudósoknak legalább egy lényeges része *világosan jelezte a gazdasági-társadalmi válság növekedését*, ha nem is látta előre, hogy a szocialista rendszer 1989—1990-ben rendkívül gyorsasággal egyszerűen összeomlik. Hozzá kell tennem, hogy ezt a világ más országaiban — lényegesen kedvezőbb feltételek között — dolgozó társadalomtudósok sem látták előre.

Ezért azt hiszem, hogy a magyar társadalomtudósoknak nem kell szégyenkezniük a szocialista korszakban végzett tudományos tevékenységükért. Hozzáteszem azonban, hogy tulajdonképpen — minden politikai korlát ellenére — egyszerű volt a társadalomtudósok helyzete: elég volt azt a két elvet követniük, hogy 1. a tények feltárása eleve nagyértékű teljesítmény, mert hozzájárul a marxista—leninista ideológia állításainak cáfolatához, 2. minden, akárcsak a legszerényebb mértékben kritikus megállapítás a fennálló állapotokról hozzájárul a rendszer hatékonyabbá és szabadabbá tételéhez.

Fenti példáimat a társadalomtudományok, azon belül is elsősorban a szociológia területéről vettem, de azt hiszem, hogy ez az utolsó megállapításom — mutatis mutandis — kiterjeszhető minden magyarországi tudományos diszciplínára. Az igazi tudományos kutatásról minden esetben különösebb tépelődés nélkül feltelezhattük, hogy a magyar társadalmat és az emberiséget szolgálja.

A tudományos kutatás problémái a mai Magyarországon

1990-ben Magyarországon *forradalom zajlott le*, mert a társadalom szerkezete és intézményei igen radikálisan és igen gyorsan megváltoztak. A forradalom szokásos, de szerintem nem a lényegéhez tartozó ismertetőjegyei közül csak egy hiányzott: nem folyt vér. Az alapvetően megváltozott társadalmi feltételek új és nehéz problémák elé állították a magyarországi társadalomtudományokat, sőt, általában a tudományos kutatást. Ezek közül néhányat említek meg az alábbiakban — a leghétköznapibb anyagi problémáktól a magas szintű tudománypolitikai és elméleti problémák felé haladva.

1. Magyarországon a tudományos kutatás hatalmas *anyag problémákkal küszködik*. A nemzeti jövedelem mintegy 20 százalékkal csökkent, az állami költségvetés nemzeti jövedelmen belüli arányának ugyancsak csökkennie kell, ha piacgazdaságot akarunk megvalósítani. Az e két tényező miatt csökkenő összegű állami költségvetésen belül a tudományos kutatás támogatása természetesen versenyez és legtöbbször alulmarad az egyéb — különösképpen szociális célú — kiadásokkal szemben. Jellemzi ezt a csökkenést, hogy az alapkutatások finanszírozására létesített és a legfejlettebb nyugati országok tudományfinanszírozási in-

tézményeit, például az amerikai NSF-et és a német DFG-t követő Országos Tudományos Kutatási Alap 1991-ben még az állami költségvetési kiadásoknak mintegy 2,2 ezrelékét kapta, 1994-ben várhatóan alig több mint 1,3 ezreléket.

Hasonló anyagi helyzetben vannak a felsőoktatási intézmények. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem most diplomázó hallgatói az üzleti életben körülbelül háromszor-négyszer akkora fizetéssel tudnak elhelyezkedni, mint ha az egyetemen maradnak tanársegédi állásban. Egy egyetemi professzor átlagos fizetése körülbelül annyi, mint a magánszektorban, különösen külföldi magánvállalatoknál elhelyezkedő, idegen nyelvet ismerő titkárnőé. Hasonló helyzetben vannak az akadémiai kutatóintézetek kutatói is.

2. A tudományos kutatás *intézményrendszere* alapvető átszervezést igényel. A korábbi szervezet a szovjet példát követte. A tudományos kutatás túlnyomó része az akadémiai kutatóintézetekben folyt, ahol a kutatók meglehetősen nagy kutatási szabadsággal rendelkeztek, módjuk volt külföldre utazni, a külföldi szakirodalomhoz hozzájutni, viszont szinte teljesen el voltak vágva az egyetemi ifjúságtól. Nyilvánvalóan azért, hogy újszerű gondolataikkal és a külföldi tudományos irodalomból szerzett ismereteikkel ne „fertőzhessék meg” az egyetemi hallgatókat. Az egyetemi oktatók számára mindezen kedvező feltételek hiányoztak, és az oktatás tartalmának megválasztásában sokkal kevesebb szabadsággal rendelkeztek. Az 1970-es, és még inkább az 1980-as években az akadémiai intézetek és az egyetemek közötti ezen különbségek fokozatosan csökkentek, az egyetemeken egyre több kutatás folyt és az akadémiai intézetek munkatársai egyre inkább bekapcsolódtak az egyetemi oktatásba.

A rendszerváltozás után nyilvánvalóan le kell épülniük az akadémiai intézetek és az egyetemek közötti elválasztófalaknak, az akadémiai intézeteknek mind a kutatás, mind az oktatás területén *szorosan együtt kell működniük az egyetemekkel*. Ez nyilvánvalóan nem sűrűlődsmentes folyamat, mind az intézetek, mind az egyetemek oldalán mutatkoznak az ellenállás jelei. A fokozatos előrehaladás azonban biztosítottnak látszik. Azt mindenesetre ki merem jelenteni, hogy az akadémiai kutatóhálózatnak (akárcsak nagyobb részének) az egyik napról a másikra való megszüntetése igen súlyos károkat okozna, értékes tudományos kapacitásokat rombolna le. Az együttműködés lépésről lépésre történő elmélyítése azonban a következő években nem kevés nehézség leküzdését fogja igényelni.

3. Külföldiek — a kelet-németországi példára hivatkozva — gyakran teszik fel a kérdést, hogy *milyen mértékben cserélődtek ki a szocialista rendszerben pártérdemeik alapján tudományos pozícióba került személyek olyanokkal, akik valóban megérdemlik teljesítményeik alapján a tudósi rangot*. Erre azt lehet válaszolni, hogy Magyarországon a szocialista rendszer az 1960-as évek közepétől sok tekintetben erősen *különbözött* a többi szocialista országokétól, elsősorban az NDK rendszerétől. Így Magyarországon a tudományos pozíciókat betöltők, egyebek között az MTA tagjai körében mindig sokan voltak, akik jelentős tudományos munkásságuk következtében kerültek tudományos munkakörbe. Továbbá -- különösen a fiatalabb tudományos kutatók — az 1980-as években nagy számban jártak hosszabb ideig külföldi egyetemeken és kutatóintézetekben, így elsajátították a

legkorszerűbb tudományos ismereteket. Eltávolításuk a tudományos életből súlyos veszteség lenne. Ezért a „demográfia”, vagyis a nyugdíjba vonulás automatikusan megoldja a személycseré nagy részét.

4. Ugyanakkor nyilvánvalóan nagymértékben hozzájárulna a magyar tudományok minőségének emeléséhez, a nyugati színvonalhoz közelítéséhez, ha sok fiatal tehetséges kutatót lehetne kutatói és egyetemi oktatói állásokban alkalmazni. Ennek lehetőségét azonban igen nagy mértékben korlátozza a kutatók és oktatók, különösen a fiatalok igen alacsony fizetése. Ennek egyik következménye a nagyfokú „agyelszívás” nem is csak külföldre (Vizi et al., 1991), hanem inkább a hazai üzleti életbe. Természetesen fontos feladata a magyar felsőoktatásnak, hogy jól képzett üzletembereket bocsásson ki a magyar gazdaságba, de azért mégsem lehet örvendetesnek mondani, hogy a legtöbbit ígérő fiatalok jelentős része elhagyja az oktatást és a kutatást a gyors anyagi gyarapodást ígérő üzleti munkahelyekért.

5. Ilyen anyagi körülmények között kell a magyar egyetemeknek és főiskoláknak azzal a feladattal szembenézniük, hogy a következő években igen lényegesen, az 1990. évi 77 ezerről 2000-ben 130–140 ezerre volna szükséges növelni a nappali egyetemi és főiskolai hallgatók számát (Kocsis et al., 1992). Hozzá kell tenni, hogy a hallgatói létszám növekedése az utolsó években már megindult, 1993 őszén már 90 ezer fölött volt a nappali felsőfokú képzésbe beiskolázottak száma. A növekedés szükségességének indoka, hogy alig van olyan európai ország, ahol a beiskolázási arány olyan alacsony lenne, mint Magyarországon (1991-ben 11,5 százalék). A tervezett létszámnövekedés még mindig csak azt jelentené, hogy a fejlett európai országokban megfigyelt beiskolázási arányszámok tartományának alsó határát (körülbelül 20 százalékot) közelítenénk meg, ezt is csak annak köszönhetően, hogy 2000 után kisebb létszámú korosztályok lépnek be a 20–24 éves életkorba.

Nem kis feladatot jelent az egyetemek számára az is, hogy 1993 őszétől az egyetemek vették át az MTA-tól a tudományos továbbképzést, másszóval a doctorandus vagy Ph.D. képzést.

6. Végül — de talán mindennél inkább — nagy kihívást jelent a magyar tudományok, elsősorban a társadalomtudományok számára, hogy tudományos kutatási stratégiájuk, szemléletük, érdeklődésük alapvető átalakítása szükséges. A rendszerváltozás előtt az elméletek terén a marxizmus—leninizmus egyeduralma érvényesült, még a kevésbé ortodox marxizmus sem nagyon juthatott szóhoz, nem is beszélve más elméleti iskolákról. Emellett — és nagyrészt éppen ezért — a társadalomtudósok nagy része került az elméleti kérdéseket, az empirikus vizsgálatokra koncentrált. Ennek eredménye a sok kiváló empirikus kutatási eredmény, amelyeknek elméleti értékelése azonban elmaradt, vagy nem került publikálásra. Nagyon jellemző eset, hogy amikor Konrád György és Szelényi Iván (1978) az empiria alapján megpróbálta az 1970 körüli magyarországi szocialista társadalom sajátosságait és fejlődési tendenciáit elméletibb szinten megfogalmazni, ennek következménye az lett, hogy rövid letartóztatásuk után Szelényi Iván emigrálni kényszerült, Konrád György pedig évekig szinte állandóan külföldön tartózkodott. A többi magyar társadalomtudós számára világos volt a tanulság: ha nem akarják

Magyarországot elhagyni, akkor jobb, ha tartózkodnak a marxizmus—leninizmus-sal ellentétes elméletek előadásától. Az empirikus tények feltárására összpontosító *kutatói stratégia* a szocialista rendszerben igen eredményes, mondhatnám bölcs volt: a tények feltárása magában értékes teljesítmény volt, emellett a nemzetközi tudományos fórumokon lényeges sikereket lehetett vele aratni, mert a nálunk fejlettebb és demokratikus országokban dolgozó kutatók elismeréssel nyugtázták, hogy a náluk szokásos tudományos módszerekkel, az általuk használt tudományos nyelvezettel, fogalmakkal számukra máskülönben hozzáférhetetlen adatokat publikáltunk. Szemünkben mintegy elismerésre méltó „intelligens vademberek voltunk, akik meglepő módon még az ő nyelvüket is ismerik”. A rendszerváltás után azonban megszűntünk távoli és ismeretlen földrész lenni, nem lehet már az „intelligens vadember” szerepében tudományos sikereket aratni. Ma a nemzetközi tudományos életben a magyar kutatókkal szemben ugyanazokat a követelményeket támasztják, mint bármely más fejlett ország tudósaival szemben. Ezért az a munkamegosztás sem folytatható, hogy mi produkáljuk az adatokat, ők fogalmazzák meg ennek alapján az elméleti következtetéseket. A magyar társadalomtudósoknak *ugyanolyan elméleti felkészültséggel* kell rendelkezniük, mint nyugat-európai vagy amerikai kollégáinknak. Ez azt jelenti, hogy az elmúlt évtizedek nyugati elméleti eredményeit el kell sajátítani és kritikailag fel kell dolgozni.

Ebben az elméleti feladatkörben látok egy lényeges veszélyt: elszomorító, de egyben komikus is lenne, ha a marxizmus egyeduralmát most egy másik elméleti irányzat egyeduralma váltaná fel. Aki a mai magyar társadalomtudományi szakirodalmat áttanulmányozza, az minden bizonnyal egyetért velem abban, hogy a gazdasági és politikai liberalizmus *Friedrich von Hayek* és *Milton Friedman*-féle változatainak van a legnagyobb esélyük arra, hogy a marxizmus—leninizmus *helyére lépjenek* és minden más elméleti irányzatot — ha nem is adminisztratív, de intellektuális eszközökkel — az ismeretlenség homályába szorítsanak. Holott nyilvánvalóan *meg kell ismernünk és fel kell dolgoznunk számos más kiemelkedő tudósnak és irányzatnak elméleteit is* (Andorka, 1993a). Csupán példaképpen említek néhány nevet és irányzatot azok közül, amelyeknek alapos ismeretét hiányolom a mai magyar társadalomtudományokban: *Karl Popper*, *John Rawls*, *Ralf Dahrendorf*, *Oliver Williamson*, *Douglas North*, a neoinstitucionalista közgazdaságtan, a kommunitarizmus társadalomfilozófiai irányzata, a gazdasági változások evolucionista elmélete.

Az elméleti munka természetesen nem maradhat öncélú, hanem a mai Magyarországon ténylegesen végbemenő változási folyamatok megértését kellene elősegítenie.

Kihívások a magyar társadalomtudományokkal szemben

Ma Magyarországon — és a kelet-közép-európai hajdani szocialista országokban a világtörténelemben egészen kivételesen gyors és mélyreható változások mennek végbe. Az itt élő és kutató társadalomtudós úgy érezheti magát, mint egy *társadalomtudományi laboratóriumban*. A gazdaság gyors ütemben áll át a központi

tervezésről a piaci gazdaságra, az állami tulajdon túlsúlyáról a magántulajdon túlsúlyára. A politikai rendszer az egypárti totalitáriánus (egyes országokban, így Magyarországon a későbbi szakaszokban autoritáriánus) diktatúráról a többpárti parlamenti demokráciára tért át. A társadalomban kezdenek megjelenni a korábban elnyomott civil társadalmi intézmények, szervezetek. A rendszerváltás előtt egyrészről az egyéni és családi identitás, másrészről a szocialista állami és párt, valamint internacionalista identitás mellett és között szinte semmilyen identitás nem jelenhetett meg a felszínen. Most rohamos gyorsasággal jelennek meg (részben térnek vissza) az etnikai, nemzeti, vallásfelekezeti, regionális, helyi közösségi identitások. A szocialista rendszer többé-kevésbé lerombolta a tradicionális értékeket és normákat, de nem sikerült a helyükre szocialista értékeket és normákat állítani. Most az *érték- és normarendszerek sokasága* versenyez az elfogadtatásért a lakosság körében.

A világ egésze társadalomtudományának szempontjából rendkívül érdekes vizsgálni, hogy *merre tartanak* ezek a változási folyamatok. Csak példaképpen említek az alábbiakban néhány ilyen alternatív *változási tendenciát*:

— Fennmarad-e az állam és a piac valamilyen kombinációja a gazdaságban, tehát vegyes gazdaság, vagy pedig tisztán piaci gazdaság fog kialakulni?

— Kevés nagyvállalat vagy sok közepes és kisvállalat fogja a magyar gazdaság szerkezetét jellemezni?

— Teljesen leépül a szocialista korszak szociálpolitikája vagy átalakul valamilyen jóléti állam típusú intézményrendszerre?

— A marxi—weberi elméletek szerinti osztálytársadalom, vagy egy „osztályokon és rétegeken túli” (Hradil, 1987) társadalom fog kialakulni, amelyben az életstílus és a vallott értékek alapján fognak elkülönülni a társadalmon belüli csoportok?

— Az osztályhoz tartozás, az anyagi érdekek vagy az értékek és világnézet alapján fog a pártok támogató tábora egymástól elkülönülni?

— Tovább nő vagy lecsökken a szocialista korszakban igen intenzív és széles körben elterjedt anómia és elidegenedés (Andorka, 1993b)?

E jelenségek és tendenciák vizsgálatánál nyilvánvalóan *a valóság* megismerésének vágya kell hogy vezérelje a tudóst, *az igazságot* kell a legfőbb értéknek tekintenie. Ezzel szolgálja az egyes embereket, a társadalmat, az emberiséget. Semmi okunk sincs feladni ugyanis azt a korábbi évszázadok tudósai körében kialakult meggyőződést, hogy a társadalmi önismeret, az állampolgárok műveltségi szintjének emelkedése hozzásegít az emberségesebb gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok kifejlődéséhez, megszilárdulásához és fenntartásához. Ma, amikor sötét erők fenyegetik — a tudatlanságot kihasználva — mindazt, amit a rendszerváltással elértünk, a tudomány igazságfeltáró funkciójának igen nagy jelentősége lehet az eredmények megőrzésében és a továbbhaladásban.

Ugyanakkor a konkrét gazdasági és társadalmi problémák megoldásában is lényeges szerepe lehet a tudományos kutatásnak. Az *alkalmazott jellegű kutatás* nyilván az eredményeinek használhatóságát tekinti fő értéknek és az embertársai

iránti felelősségérzet, a konkrét segítség vágya motiválja a kutatót. Ismét csupán néhány konkrét kutatási kérdést említek példaképpen.

— Az infláció és a munkanélküliség viszonya a mai magyar gazdaság körülményei között, más szóval milyen inflációs következményekkel járna egy, a munkanélküliség csökkentését célzó élénkítési politika (Kornai, 1992)?

— Mekkora a létminimumnál kisebb jövedelemből megélni kényszerülők száma, kik a szegények (inkább gyermekek vagy idősek, városi munkások vagy parasztok, munkanélküliek vagy szakképzetlen munkások stb.), mekkora a tartós és az átmeneti szegénység aránya az összes szegények között (Andorka, Spéder, 1993)?

— Mi az oka a 30—59 közötti korosztály, különösen a férfiak halandósága erős romlásának az 1960-as évek közepe óta, és hogyan lehetne ezt a negatív tendenciát megfordítani?

— Mekkora a tartós munkanélküliség aránya az összes munkanélküliek között, és hogyan lehet a tartós munkanélkülieknek az újrafoglalkoztatását elősegíteni, a társadalomtól való leszakadásukat megakadályozni (Nagy, 1993)?

— Hogyan lehet a szociálpolitikát úgy megreformálni, hogy a szociális kiadások növekedése ne okozzon elviselhetetlen terheket az állami költségvetés számára, ugyanakkor a legszegényebb csoportokat megvédjük az elnyomorodástól (Andorka, Kondratas, Tóth, 1993)?

— Hogyan lehet az öngyilkosságok számának és az alkoholfogyasztásból eredő problémák gyakoriságának az 1950-es évek eleje óta tartó növekedését megállítani?

Ezeknek a közgazdaságtan, a szociológia és a demográfia területéről vett kérdéseknek felsorolását sokáig lehetne folytatni a környezetvédelem és a technológiai fejlesztés témáival. Nem túlzás azt állítani, hogy minden fejlett országban, de különösképpen Magyarországon a tudomány és a lakosság magas szintű képzettsége, műveltsége fontos, talán a legfontosabb termelési tényezővé vált. Ezért a *tudomány művelése és a felsőfokú oktatás* lényegesen hozzájárulhat ahhoz, hogy az ország leküzdje a jelenlegi gazdasági válságot és közeledjék a nála fejlettebb nyugati országok felé, ami az 1989—1990-es forradalmi változások végső célja volt. Ezért az alap kutatáshoz hasonlóan fontosak az alkalmazott kutatások.

A tudomány és a politika viszonya

A *tudósi és politikusi szerep viszonya*, szükségszerű kapcsolata és ugyanakkor alapvető ellentmondása Max Weber (1970, 1989) óta foglalkoztatja a társadalomtudósokat. Az alkalmazott kutatás és az azok alapján megfogalmazott javaslatok sohasem függetleníthetők a politikai összefüggésektől, hiszen eredményeiket a politika használja vagy használhatja fel. Érvényes ez az alap kutatásokra is, mert tudjuk: a tudós már a témaválasztáskor és a kutató kérdések megfogalmazásakor sem tudja értékeit elfelejtani.

A mai Magyarországon két további körülmény teszi különösen aktuálissá a tudomány és politika viszonyának kérdését. Egyrészt a szocialista rendszerben a tudósi magatartás két nagyon egyszerű elvet követhetett: 1. minden tény feltárása és 2. a piacgazdaság és a demokrácia irányában történő előrehaladást elősegítő

minden konkrét javaslat a társadalmi haladást szolgálta. Sokkal bonyolultabbá vált a helyzet a rendszerváltozás után, mert most hat parlamenti párt és számos más politikai csoport, ezeknek különféle koalíciója alapján létrejött kormányzatok használhatják fel a tudományos kutatás eredményeit. Egy egészen konkrét példával élve: mit tegyen a tudományos kutató, ha a szegénységre vonatkozóan kimutatott tényeket és megfogalmazott politikai javaslatokat egy olyan politikai párt tudja felhasználni, amellyel a kutató máskülönben nem szimpatizál? Nyilvánvalóan ekkor is az igazságot és az emberiség szolgálatát kell a legfőbb értéknek tekintenie, mégis a mindennapos munkában sokszor nehéz dilemmákkal kell szembenézni.

Másrészt azért különösen aktuális a kérdés, mert a magyarországi rendszerváltozás sajátosságai következtében igen sok kutató — elsősorban a humán-tudományok és a társadalomtudományok területéről — átlépett a politikai pályára. Ez természetes, mert sokan éppen a politikai érdeklődésük és a politikai cselekvésben való közvetlen részvételük lehetetlensége közötti ellentmondást oldották azzal, hogy a gazdaság, a társadalom és a történelem kérdéseit kutatták. Örülni is lehet politikai szerepvállalásuknak, hiszen a demokrácia viszonyai között az országnak sok-sok jól képzett és felelős politikusra van szüksége, a tudósokról pedig joggal feltételezhetjük, hogy képzettek és felelősségteljesek. Ezért, Kornai Jánost (1992) idézve, „ez tökéletesen rendjén van — feltéve, hogy nem hiszik magukról: egyszerre, egyidőben lehetnek jelentős politikusok és jelentős tudósok. Sokszor elmondták Leninről és Sztálinról, Rákosiról, sőt Ceausescu feleségéről is, hogy egyszerre nagy politikus és nagy tudós. A valóságban ez a kettős szerepvállalás lehetetlen” (943. p.). A szociológiai elmélet fogalmaival azt mondhatjuk: a tudós számára az igazság felderítése, a politikus számára a hatalom megszerzése és megtartása a legfőbb motiváció, a legfontosabb érték. A kutatónak a valóság tényeit kell feltárnia és megértenie, a politikusnak a demokráciában a következő választásokat kell megnyernie. A *kétféle szerep különválasztását* a magyar kutatóknak és politikusoknak egyaránt meg kell tanulniuk.

A magyarországi tudományos közösség a fent leírt problémákkal és dilemmákkal birkózik. Nem állíthatom, hogy ez a birkózás könnyű és kellemes. Mégis, összehasonlíthatatlanul jobb lelkiállapot, mint a tehetetlenség érzése egy totalitáriánus rendszerben. Bármennyire divatos is legújabbban a tudományos munka értelmét és a tudományos igazsághoz való eljutás lehetőségét kétségbe vonni, meg vagyok róla győződve, hogy az igazságot legfőbb értéknek tekintő és az emberiséget szolgáló tudománynak igen nagy szerepe lehet a gazdaságilag fejlett és demokratikus Magyarország megteremtésében.

IDÉZETT IRODALOM:

- Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Budapest, Gondolat, 1982. 327 o.
 Andorka Rudolf: Institutional Changes and Intellectual Trends in Some Hungarian Social Sciences. 1993a. Vol. 7. No. 1. 74—108. p.
 Andorka Rudolf: The Socialist System and its Collapse in Hungary: An Interpretation in Terms of Modernisation Theory. International Sociology. 1993b. Vol. 8. No. 3. 317—338. p.
 Andorka Rudolf, Buda Béla, Donga Katalin, György István, Kolozsi Béla, Moksony Ferenc, Münnich Iván, Pataki Ferenc, Vág András: Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon. Budapest, Kossuth, 1986. 197 o.

- Andorka Rudolf, Kondratas Anna, Tóth István: The Hungarian Welfare State in Transition: Structure, Development and First Steps Toward Reform. Policy Study 3, Commissioned by the Joint Hungarian-International Blue Ribbon Commission, Kézirat, 1993.*
- Andorka Rudolf, Spéder Zolt: Szegénység, In: Sik, Tóth id.mű. 1993. 47–58. o.*
- Böhm Antal: A többszörösen hátrányos helyzetű rétegek vizsgálata. A Magyar Szociológiai Társaság tudományos ülészaka 1981. április 23–24. Szociológia, 1981. Vol. 10. No. 3–4. 279–332. o.*
- Ferge Zsuzsa: Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1969. 346 o.*
- Hradil, S.: Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Opladen. Leske und Budrich. 1987. 213 p.*
- Józsa Péter: A halálórási viszonyok alakulása Magyarországon 1945–1985. I. Budapest, KSH. 1988. 83 o.*
- Kocsis Károly, Andorka Rudolf, Illyés Sándor, Michelberger Pál, Réthelyi Mikós, Róna-Tas András: A magyar felsőoktatás fejlesztése 2000-ig. Budapest, Felsőoktatásfejlesztési Tárcaközi Vegyes Bizottság, 1992. 91 o.*
- Konrád György, Szelényi Iván: Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Bern. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1978. 212 o.*
- Kopp Mária, Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot. Budapest, Végeken, 1992. 301 o.*
- Kornai János: A hiány. Budapest. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 658 o.*
- Kornai János: Gondolatok a magyar közgazdasági kutatás és felsőoktatás helyzetéről. Magyar Tudomány, 1992. 8. sz. 935–944. o.*
- Kornai János: A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan. Budapest, Heti Világgazdaság, 1993. 670 o.*
- Losonczy Ágnes: A kiszolgáltatottság anatómiája az egészségügyben. Budapest, Magvető, 1986. 259 o.*
- Vizi E. Szilveszter, Szelényi Iván, Tamás Pál, Hoch Róbert, Lovász László, Marx György, Venetianer Pál: A tudományos kutatók tömeges kiáramlásának megelőzése. Magyar Tudomány, 1991. 6. sz. 727–735. o.*
- Weber, Max: A tudomány mint hivatás. In: Állam, politika, tudomány. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976. 126–156. o.*
- Weber, Max: A politika mint hivatás. Budapest, Medvetánc Füzetek, 1989. 91 o.*

A munkabizottságok ülései

A tudomány fő feladatai és szerepe a 90-es években

A fenti című munkamegbeszélés tartalmát legrövidebben talán úgy lehetne összegezni, hogy a tudománynak a 90-es években *fontos* szerepe van.

A tudomány hagyományos feladata, vagyis a világ mindazon titkainak feltárása, melyekre az emberi kíváncsiság választ keres, a kilencvenes években még mindig a tudomány legfontosabb célkitűzése. Ugyanakkor fel kell ismernünk, hogy csak a tudomány lehet képes eszközöket adni azon problémák megoldására, amelyekkel az emberiség ma szembesül. A kiút csakis előre vezethet: a ma és a holnap problémáit csak a kutatás oldhatja meg. Nem léphetünk visszafelé. Egy majdnem triviális példa; a légszennyezés. Nyilvánvaló, hogy lényegesen nem tudjuk csökkenteni a gépkocsi használatát — még használatuk növekedési ütemét is alig — de építhetünk jobb katalizátorokat és valószínűleg építünk majd a környezetet nem szennyező gépkocsikat. Az a nézet, hogy a problémákat maga a tudomány hozta létre, enyhén szólva igazságtalan. Az utóbbi évszázadban a tudomány egyre közvetlenebbül kapcsolódott be mindazon problémák megoldásába, amelyekkel az emberiségnek